

“Նանի՛ ջան, նանի՛, կուժը թո՛ղ առնեմ, Աղբիւրը գնամ աղջիկների հետ...”

Անուշ՝ կուժն առած, ընկերուհիների հետ աղբիւրն է իջնում ջրի: Ընկերուհիները վաղուց վերադարձել են, “ամպերն էլ սարերն են պատել,, բայց դեռ Անուշը չկայ: Ինչո՞ւ ուշացաւ. ի՞նչ կ’ասեն լսողները, աղաթի ձայնը յանկարծ կասկած է զարթեցնում մօր սրտի մէջ եւ նա բարձրանում է սարի գլխին եւ կանչում Անուշին: Բայց նա Սարոյի գրկումն է: Խընդրում է նա Սարոյին, որ թողութի իրեն եւ զանգատուում է, որ նա շուտով չեկաւ, թէ նա իր չափ չի սիրում եւ մենակ ինքն է տանջուում: Հնչում է նորից մօր ձայնը: Անուշ մագերն անկարգ, կուժը դատարկ, դառնում է վրանի տակ:

Համբարձում է: Գիւղի ջահէլ աղջիկները կժերն առած սարերն են իջնում, ջանգիւլում երգում եւ վիճակ հանում: Անուշին ընկնում է սեւ վիճակ: Ընկերուհիները մխիթարում են, սիրտ տալիս, բայց նա հաւատացած է, որ բախտ չունի, որովհետեւ դեռ մանուկ հասակում իրեն անիծում է ողորմութիւն խնդրող մի դարւիչ: Գիւղական նախապաշարումը յուզում է, ալեկոծում Անուշի հոգեկան աշխարհը:

Հարսանիք է գիւղում: Պարից յետոյ բացուում է լայն հրապարակը: Գօտեմարտում են Սարօն եւ Անուշի եղբայրը՝ գառնարած Մօսին: “Հնուց աղաթ” կայ, որ ամբոխի առաջ իգիթը գետին չի զարկել ընկեր իգիթին: Բայց Սարօն տեսնում է Անուշին, մոռանում աղաթը եւ Մօսուն գետին զարկում: Եւ ահա սկսում է դրամատիկական ողբերգութիւնը: Այդ օրուանից Մօսին թշնամանում է Սարոյի հետ: Նա սպառնում է քրոջը եւ խանչալի ծայրով խօսք առնում, որ չսիրէ “Նամարդին,,: Ինչո՞ւ խորտակում է Մօսին քրոջ մաքուր սէրը: Ինչո՞ւ թշնամանում է նա Սարոյի հետ: Որովհետեւ “հնոց աղաթը,, անպատուութեամբ էր, արհամարհութեամբ էր մի

“Նամարդի,, ձեռքով: Պէտք էր վրէժ լուծել նամարդից, պէտք էր “աղաթը,, վերականգնել: Եւ “աղաթը,, բաժանում է սիրող սրտերին: Բայց Սարօն էլ սիրտ ունի: Նա մի զիշեր փախցնում է Անուշին: Մօսին ընկնում է սար ու ձոր, թափառում անտառներում, ծմակներում, որպէս զի երկսին էլ զնդակախորով անէ: Ի՞նչ դիրք է բռնում գիւղի ամբոխը այդ յուզիչ տեսարանի հանդէպ: Ի՞նչպէս է համարձակուում փախչելու իր հօր տանից, ի՞նչպէս է յանդգնում անարգելու գիւղական աւանդական սրբութիւնը, աղաղակում է եւ վրդովում գիւղի ժողովուրդը: Իսկ Սարոյի մայրը զարի է գցել տալիս, չար, սեւ երազներ է տեսնում: Յուզիչ եւ սիրտ ճմլող մի պատկեր է այդ երազը—մի մութ ձորի մէջ Սարոյի ոչխարները լեզու առած խառէին կանչում, իսկ պառաւ նանն էլ անլուխ բռնած պար էր զալիս նրանց առաջ...

Անուշը տուն է վերադառնում, որպէս զի վերջ տայ սրտառուէ դրամային: Բայց նրա վերադարձը առաջ է բերում յուզիչ մի տրագեդիա: Ալեւոր հայրը փրփրած թքում է, անիծում աղջկան եւ տանից դուրս արտաքսում: Ինչո՞ւ հայրը նախատում է, անիծում Անուշին: Ինչո՞ւ անուանում է նրան “լիրք,, “անզգամ,, “սեւերես,,: Որպէս զի “աղաթի օրէնքը,, յարգէ, որպէս զի տան “պատիւը,, բարձր պահէ: Բայց դուք Անուշին չէք դատապարտում, դուք նրան հասկանում էք: Գիտէք, որ նա անմեղ է, նա մաքուր է: Զգում էք, որ նա իր մէջ մի ազնիւ սիրտ է կրում: Դուք ապրում էք նրա տանջանքներով եւ խորապէս, անկեղծօրէն յուզուում տեսնելով նրա հոգեկան տանջանքները:

Գալիս է գիւղի քահանան, եթէ Անուշն իր կամքով է փախել պիտի պատկէ նրան: Բայց յանկարծ պատկերը փոխուում է: Բարձրանում է սուգ ու շիւան: Մօսին սարում սպանել է Սարոյին: Դուք սարսափում էք այդ լրից եւ խորապէս յու-

զուում տեսնելով Սարոյի պառաւ մօրը, որ ընկած մինուճար որդու դիակի վրայ, մազերը փետտելով լալիս է եւ հառաչում: Տարաքախտ մօր կսկիծն ու հառաչանքը արցունքներ են խլում եւ ձեր աչքերեց:

Բայց ինչ վերաբերմունք է ցոյց տալիս գիւղի ամբոխը այդ զազրելի մարդասպանութեան դէմ: Նա անտարբեր դիտում է: Նա չի բողոքում սարսափելի աղէտի դէմ, չի դատապարտում ոճրագործին, որովհետեւ զոհը հրէջաւոր «աղաթի», զոհն է: Զեն բողոքում նոյն իսկ տարաքախտ զոհի ընկերները, որովհետեւ նրանք էլ ենթակայ են «աղաթի», կոյր իշխանութեան: Մի մոայլ փոս են փորում նրանք գետի եզերքին եւ հողին յանձնում իգիթ հովուին: Դրանով էլ նրանք կատարում են իրենց ընկերական-բարոյական պարտականութիւնը եւ հանգստացնում իրենց խիղճը:

Գարուն է: Սարեր ու ձորեր կանաչ են հագել, պճնուել են երփներանգ ծաղիկներով, հրճուում են ամենքը: Միայն մի աղջիկ Դեբեդ գետի եզերքին ծաղիկներ է փնջում, երգեր հիւսում, խնդում ու լալիս: Դա Անուշն է: Նա գիշեր ցերեկ արին-արցունք է թափում Սարոյի շիրմի մօտ: Դուք համակուում էք խոր վշտով, տեսնելով խելակորոյս աղջկայ հոգեկան գալաւումներն ու տանջանքները:

Պառաւ նանը փնտրում է աղջկան, բայց նա արդէն Դեբեդի զրկումն է:

Ահա բովանդակութիւնը այս գողտրիկ պոէմայի, որ վերածուած է օպերայի եւ խաղացուում է մեր բեմերի վրայ: Դա ոչ թէ Անուշի, այլ ամբողջ գիւղի, մի ամբողջ ժողովրդի սրտաշարժ պատկերն է, որ գծուած է գեղարուեստագէտի վարպետ վրձինով:

Իր հիւսուածքով գեղարուեստական մի ամբողջութիւն է «Անուշը», որի նմանը դեռ չէ երեւցած մեր գրականութեան մէջ:

Մարո

Գիւղական ցաւոտ պատկերներից մէկն էլ Մարօն է: Դա մի յուզիչ դրամա է, ինք տարեկան մի տարաքախտ գեղջկուհու սրտառու պատմութեան շուրջն է անդրադառնում այդ դրաման, որ գծուած է այնքան յաջող եւ այնքան գեղեցիկ վրձինով:

Բանաստեղծը յիշում է իր մանկութեան ընկեր դժբախտ եւ վաղամեռ Մարօյին, որի հետ նա այնքան խաղացել, «սիրել ու ծեծել», է այն գիւղում, ուր մարդիկ պատ չեն ուտում, աղօթում են ջերմեռանդ եւ ժամ գնում ամէն օր.

«Բայց միշտ ցաւեր նորանոր,
Միշտ մի աղէտ, մի վրնաս,
Դալիս են մեզ անպակաս:»

Ահա այդ ցաւերից մէկը: Ինք տարեկան Մարօյին նշանում են սարերի չորան Կարօյի հետ, որ վիթխարի մի հովիւ էր եւ որի

«Բոյ-բուսաթին նայելիս՝
Մարդու զարգանդ էր գալիս:»

Մարօն սիրում էր նրան, որովհետեւ իրեն «չամիչ, կանֆետ ու ինձոր», էր բերում: Բայց ինչո՞ւ այդքան փոքրիկ հասակում նշանեցին Մարօյին: Այս մասին բանաստեղծը ոչինչ չի պարզում: Սակայն նրա լուծիւնը մեր սրտին, մեր հոգուն շատ բան է ասում: Մարօյի ծնողները չունեւորներ էին: Նրանք վաղ են ամուսնացնում իրենց աղջկան, որպէս զի մի ուտող բերան պակասի իրենց տանից: Այդպէս է գիւղերի դառն իրականութիւնը: Այդ աշխարհում չունեւորները զոհ են գնում, զոհ տալիս, որպէս զի ունեւորները վայելեն: Եւ ահա սկսում է սրտառու դրաման.

«Մեն էլ Կարօն աղմուկով
Եկաւ զուռնով-թրմբուկով.
Ու Մարօին զուգեցին,
Երեսին քօղ ձրգեցին,

Հինա դրին ձեռքերը...
 Եկաւ խաչով տէրտէրը,
 Տարաւ ժամում, կանգնեցրեց,
 — Տէ՛ր ես, որդեակ, հարցրեց:
 — Տէր եմ, ասաւ մեր Կարօն,
 Լուռ կանգնած էր միշտ Մարօն...,,

Լուռ էր Մարօն, որովհետեւ նա չէր հասկանում, թէ ի՞նչ էր կատարուում իր շուրջը: Եւ այդ սրտամոխիկ իրականութեան առջեւ կանգնած է գիւղական ժողովուրդը, բայց նա չի բողբոջում, չի զայրանում. նա լուռ հանդիսատես է: Լուռ են նոյն իսկ Մարօյի մայրը, ազգականները, բարեկամները: Լուռ է եւ գիւղի քահանան. նա ոչ միայն չի բողբոջում անչափահաս ամուսնութեան դէմ, այլ եւ իր ձեռքով պսակում է: Բայց վերջը... փոքրիկ նորահարս

“Մարօն ատեց իր մարդուն,
 Փախաւ, եկաւ իր հօր տուն:
 Եկաւ լացեց նա վշտոտ,
 — Ես չեմ գնալ նրա մօտ,
 Ես սիրում եմ մայրիկին,
 Ես չեմ ուզում լինել կին...,,

Թումանեան կարողացել է դժբախտ Մարօյի փոքրիկ սիրտը բաց անել եւ ցուցահանել նրա խոր թախիծը, նրա հոգու անհուն վիշտը: Դուք խորապէս զգացուում էք լսելով անմեղ երեխայի աղիողորմ հեծկլտանքը եւ յուզուում մինչեւ արտասուք:

Գիւղական “աղաթը”, սակայն չի խնայում նոյնիսկ փոքրիկ երեխային: Հայրը ծեծում է Մարօյին եւ տանից դուրս անում, որպէս զի գիւղական “աղաթը”, “նահապետական սուրբ աւանդութիւնը”, բարձր մնայ:

Յուզիչ եւ սրտաշարժ է Մարօյի կեանքը: Անհուն կարեկցութեամբ լցուում էք դէպի անմեղ փոքրիկը, որ թափառում է մեն-մենակ սոված, պատառոտած շորերով. նա երբեմն խղճալի “կուշ է զալիս օտարի

օջաղի շուրջ,, երբեմն թափառում է անտաններում: Ոչ ոք չի խղճում նրան, ոչ ոք չի խնամում նրան: Բոլորն էլ լքում են, բոլորն էլ արհամարում են: Եւ այդպէս տարիներ: Բայց ի՞նչ էր Մարօյի մեղքը, նրա յանցանքը: Ի՞նչ յանցանք կարող էր գործել ինը տարեկան մի երեխայ: Նրա յանցանքը չքաւորութիւնն էր, իսկ նրա մեղքը՝ չգարթնած սէրը: Գիւղի ամբողջ սակայն այդ չի հասկանում եւ դատապարտում է Մարօյին, նախատում է ու անարգում նրան, նախատում է որովհետեւ նա միայն մի գերագոյն սրբութիւն է ճանաչում. դա նրա աւանդական օրէնքը, “աղաթն,, է, որ բարձր է ամեն բանից:

Եւ բոլորից արհամարուած, լքուած, սոված եւ մերկ Մարօն մի օր սարից զցում է իրեն ծորը... Սակայն յուզիչ դրաման դրանով էլ չի վերջանում: Նրա անբախտ դին գերեզմանատուն չեն տանում, այլ գիւղից հեռու, մենաւոր մի ուռենու տակ, մի փոս են փորում եւ “առանց ժամ ու պատարագի,, հողին յանձնում:

Մարօյով խաւար գվղի սրտառուչող բերգութեան մի պատկերն է գծուած, գիւղի աւանդական հասկացողութեան թըշւառ զոհն է պատկերացուած, այնքան քնական, կենդանի եւ վարպետ վրձինով, որ դուք, կարծես, չէք կարողում պոէմի մէջ, այլ տեսնում էք կեանքում տարաբախտ Մարօն, լսում էք նրա աղիողորմ, դառն հեծկլտանքը, ապրում էք այդ փոքրիկ սրտի թախծոտ խոհերով եւ տանջանքներով:

3. Լեզնեդները:

Թումանեանի լեզնեդները գեղջկական-ժողովրդական գողտրիկ ստեղծագործութիւններ են: Նա իր գեղարուեստագէտի վարպետ վրձինով մշակել, կոկել եւ կեանք է տուել գեղջկական աւանդութիւններին եւ հայ գրականութեան համար կառուցել մի-

մի թանկագին լեզենդներ: Նրանց մէջ գեղջուկ, ուսմիկ ժողովուրդն է խօսում, գիւղական կեանքի բնորոշ երեւոյթներն են հանդէս գալիս, մարդկանց այլաբանական պատկերներն են գծուում: Ահա աննամուս մարդը, չար ու խորամանկ կատուի կերպարանքով: Ահա մերկ ու տկլոր նամուսաւորը, չղջիկի երեւոյթով, որ ամօթից փախւելով է մարդկանցից: Ահա անբարեխիղճ վաշխառուն, փշի տենքով, որից փախչում են ամենքը: Ահա ստրուկ հարսը, յօպոպի կերպարանքով, որ տառապում է պառաւի ձեռքում: Ահա դժբախտ որբերը, թրուչունի երեւոյթով, որոնք մնացել են անճար եւ անտիրական: Ահա երկու սիրակէզ սրտերը, երկու թիթեռնիկներ, որոնք զոհուում են չար մարդկանց դաւադրութեամբ: Եւ այսպէս մարդիկ կեղծում են, դաւում, խաբում, տանջուում, տառապում, գալարուում եւ լալիս: Եւ այդ բոլորը բանաստեղծը գծել է մեր աչքերի առաջ այնպէս, ինչպէս ըմբռնել էին մեր նախնիները:

4. Մասունցի Դաւիթը:

Գեղջուկների հաւաքական ստեղծագործութիւնը նիւթ է դարձրել «Մասունցի Դաւիթ», ով: Սա գեղարուեստական նոր գի, նոր շունչ տուեց ժողովրդական այդ հանէպոսին: Այնտեղ նա պաշտպան է հանդիսանում հողի, գութանի հերոս մշակների, փառաբանում նրանց աշխատանքը, վար ու ցանքը, քարոզում խաղաղ ու հաշտ կեանք եւ բողոքում թուր ու կայծակի, պատերազմի դէմ:

Ստեղծագործող, աշխատող, արտադրող ժողովուրդը խաղաղ ու հաշտ կեանք է տենչում: Բայց ովքեր են սրբազան խաղաղութիւնը վրդովում եւ ժողովրդի կեանքը ալեկոծում: Թագաւորներն ու իշխանները: Նրանք աշխատաւոր ժողովրդի գաւակներից բռնի ուժով խլում են իրենց

օջախներից, պատերազմի դաշտ առաջնորդում, շէն քաղաքներն ու գիւղերը աւերում, հանդ ու դաշտերը ժողովրդի արիւնով ծածկում, հազար-հազար տան ճրագները հանգցում, հազար ու մի ցաւեր, հազար ու մի վէրքեր բանում ժողովրդի սրտի վրայ: Ահա այս դառն եւ յուզիչ ողբերգութեան դէմ է բողոքում Թումանեան «Մասունցի Դաւիթ»-ով:

Ի՞նչ են արել քեզ էս մարդիկ,
Հէ՛ր ես սրբանց դու կոտորում:
Ամեն մենք մի մօր որդի,
Ամեն մենք մի տան ճրագ,
Որը կինն է թողել էնտեղ
Աչքը ճամբին, խեղճ ու կրակ,
Որը մի տուն լիք մանուկներ,
Որը մընող աղքատ ու ծեր,
Թագաւորը զօրով թրրով
Հաւաքել է էստեղ բերել,
Խեղճ մարդիկ ենք պակաս օրով,
Մենք քեզ վնաս ի՞նչ ենք արել:
Թագաւորն է քո թըշնամին,
Կըռի ունիս, իր հետ արա,
Հէ՛ր ես քաշում թուր-կայծակին
Էս անճարակ խալխի վրայ:

Սա մի բողոք է համամարդկային կեանքի ամբողջ ընթացքի դէմ եւ միաժամանակ սրտառուչ դարձ դէպի գեղջուկ ժողովուրդը:

Դուք ըռանչպար մարդիկ, ասաւ,
Զուրկ ու խաւար, քաղցած ու մերկ,
Հազար ու մի կըրրակ ու ցաւ,
Հազար ու մի հոգսեր ունէք:
Ի՞նչ էք առել նետ ու աղեղ,
Եկել թափել օտար դաշտեր.
Չէ՞ որ մենք էլ ունինք տուն տեղ,
Մենք էլ ունինք մանուկ ու ծեր...
Չանձրացել էք խաղաղ ու հաշտ
Հողագործի օր ու կեանքից,
Թէ՞ զրգուել էք ծեր հանդ ու դաշտ,
Չեր հունձ ու փունջ վար ու ցանքից...

Այսքանն էլ բաւական է գաղափար տալու համար Թումանեանի բանաստեղծական տաղանդի վրայ: Մենք վերցրինք նրա քնարի բնորոշ լարերը, ցոյց տալու համար թէ նա ինչքան քաջ տեղեակ է գիւղական կեանքին եւ թէ ինչպիսի վարպետ վրձինով է նկարել գիւղական աշխարհը:

Լեզուական տեսակէտից Թումանեան նոյնպէս բարձր է կանգնում: Աշխարհիկ լեզուի զարգացման գործում նա որոշ դեր կատարեց եւ այդ տեսակէտից Աբովեանի, Պոռեանի եւ Աղայեանի շարքում գրաւում է իր պատուաւոր տեղը:

Նրա լեզուն պարզ է, ժողովրդական եւ ընտիր. ոճը սահուն է, հարուստ եւ պատկերաւոր:

V.

Թումանեանի դերը:

Յով. Թումանեանը հայ նորագոյն բանաստեղծութեան վետերանն էր: Նա ամբողջ քառորդ դար հնչեցրեց իր քնարը: Այդ երեսուն տարիների երկարատեւ ընթացքում նա մեր գրականութեան եւ մասնաւորապէս մեր բանաստեղծութեան անգնահատելի ծառայութիւն մատուցեց:

Նա առաջինն էր, որ իր երգերով հայ քնարերգութեան մէջ ժողովրդական իսկական տարր մտցրեց եւ բանաստեղծութիւնը կապեց կեանքի ու ժողովրդի հետ: Այդ տեսակէտից նա ինքնուրոյն է եւ կանգնած է առանձնակի:

Նա առաջինն էր, որ իր քնարն նուիրեց հայ գիւղին, հայ գեղջուկին եւ մեր բանաստեղծական գրականութեան մէջ հիմք դրեց մի նոր բանաստեղծութեան գիւղական քնարերգութեան, որը զարգացրեց, կատարելագործեց եւ հանդիսացաւ նրա լաւագոյն արտայայտիչը:

Իբրեւ գիւղի երգիչ նա ձգտեց գեղ-

ջուկ ժողովրդի ինքնագիտակցութեան իդէաին եւ այդ գաղափարի իրականացման համար. ամբողջ քառորդ դար, իր հերոսներով, կոխ մղեց գիւղական տիրող այն նախապաշարումների եւ աւանդական կաշկանդումների դէմ, որոնք ստրկացնում էին գիւղացուն, որոնք թշնամի էին նրա երջանկութեան ու ազատութեան:

Գիւղական քնարերգութիւնով Թումանեան առաջ բերեց մի ամբողջ շկոյւա եւ նշանակելի ազդեցութիւն ունեցաւ մեր երիտասարդ գրողների վրայ: Նրա անմիջական ազդեցութեան ներքոյ յայտնուեց Վահան Միրաքեանն իր «Լաւարի որսը» պոէմայով:

Նոյնպէս Թումանեանն էր, որ, Աղայեանից յետոյ, մեր ժողովրդական ստեղծագործութեան գեղեցիկ գանձերը գեղարուեստագէտի վարպետ վրձինով մշակեց, կենդանացրեց եւ նոր շունչ ու հոգի տուեց:

Նոյնպէս նա էր, որ իր բանաստեղծական խոշոր տաղանդի ոյժով հայ բանաստեղծութիւնն ու լեզուն նրբացրեց, գեղեցկացրեց, ազնուացրեց եւ դրեց գեղարուեստական բարձրութեան վրայ:

Թումանեանի արժէքաւոր ծառայութիւններից մէկն էլ կայանում է նրանում, որ նա զարկ տուեց մեր մանկական գրականութեան: «Հասկեր», մանկական հանդիսի մէջ հիւսեց նա մանկական մի շարք գողտրիկ պատմութեանքներ, որոնք խօսում են մանուկների սրտերի եւ հոգիների հետ: Իսկ նրա ջանքերով կազմուած «Լուսաբեր», մանկական դասագրքերը մեր մանկական գրքերի շարքում պատուաւոր տեղ են գրաւում:

Ահա այն դերը, որ Թումանեան մատուցել է հայ գրականութեան եւ նամանաւոր հայ բանաստեղծութեան եւ հայ գեղջուկ ժողովրդին:

Նա գերեզման իջաւ մի այնպիսի ժամանակ, երբ նրա բանաստեղծական տաղանդը արդէն հասել էր իր զարգացման աստիճանին, երբ նրա քնարը քնարական

նորանոր արժէքներ պիտի արտադրէր։ Բայց այն ինչ նա թողել է, ինչ նա կատարել է, ինչ նա ստեղծել է տարիների անդուլ աշխատանքով՝ քաւական է, որ նա անմահանայ։

Նրա անունն արդէն ժողովրդակա-նացել է եւ ապրում է ամենուրեք հայ ժողովրդի սրտում։

Եւ նա պիտի ապրի յաւիտեան, որովհետեւ, նա պատկանում է այն մեծութիւն-ներին, որոնց անունները մի մի յուշար-ձաններ են եւ որոնց յիշատակը դարերն ու հանգամանքները չեն կարող ոչնչացնել։

Նա այն մշակներիցն է, որոնք պատ-կանում են ոչ թէ միայն մի ազգի, այլ կանում են ոչ թէ միայն մի ազգի, այլ ամբողջ մարդկութեան. որովհետեւ նրանց ստեղծագործութիւնները ներշնչուած են հանրամարդկային զգացումներով ու քրդ-խում են մարդկութեան հոգուց։

Վիսագա, 17 Ապրիլ 1923։

ԱՐԱՄ ՆՐԱՄԵԱՆ

ԿՈՄԻՏԵՍ ՎԵՐԴԵՊԵՏ

(Հարգանքներով)

III.

Գործունէութիւն։

—

Ա. Դասախօսութիւններ - Համարներ։

Վերեւում մենք ասացինք որ Կոմի-տաս վարդապետը եղել է նաեւ համերգների կազմակերպիչ, կապէլմայստէր եւ դասա-խօս միաժամանակ։ Թէ հայաշատ վայրե-րում եւ թէ Եւրոպայի նշանաւոր կենդրոն-ներում նա տուել է դասախօսութիւնների եւ համերգների մի շարք, որոնք ամենուրեք վերջացել են մեծ յաջողութեամբ։

Ի՞նչ էր նպատակը այդ համերգների եւ դասախօսութիւնների։ Ժանօթացնել մեզ եւ օտարներին հայ ժողովրդական եւ հոգեւոր երաժշտութեան հետ եւ ցոյց տալ, երեւան հանել հայ սրտի եւ հոգու ինքնու-րոյն ստեղծագործութիւնները։

Այստեղ մենք ոչ մէկ խօսք չպիտի ա-սինք նրա կազմակերպած երկրորդական նշա-նակութիւն ունեցող համերգների եւ դա-սախօսութիւնների մասին. դա մեզ կը տա-նէր շատ հեռու։ Մենք բաւականանում ենք յիշատակել միայն առաջնակարգ արժէք ու-նեցող համերգներ եւ դասախօսութիւններ, բերելով կարծիքներ մի քանի ծանօթ քննա-դասներից։

Կոմիտաս վարդապետի իսկական արժէ-քը ցոյց տալու եւ նրա արուեստը ծանօթա-ցրենելու մտադրութեամբ, մենք պիտի յի-շատակենք նոյնպէս օտար երաժշտագէտների կարծիքները։

Իր առաջին դասախօսութիւնը նա կար-դացել է Բերլինում։

1899 թուին, «Միջազգային երաժշ-տական ընկերութեան» սրահում — որի հիմ-նադիր անդամներից մէկն էլ ինքն է եղել — կարդացել է մի դասախօսութիւն։ Դասա-խօսութեան ներկայ են գտնուել պրոֆէսոր-ներ, երաժշտագէտներ, հայ եւ գերմանացի ու սանդղներ։

Այդ երեկոյ նա խօսել է հայ կրօ-նական եւ ժողովրդական երգերի մասին։

Միջազգային երաժշտական ընկերու-թեան նախագահ եւ Բերլինի համալսարանի երաժշտութեան պրոֆէսոր Փլայշէրը դասա-խօսութիւնից առաջ հետեւեալն է ասել. —

«Առաջին¹ անգամն է, որ Բերլինում այսպիսի մի դասախօսութիւն է կարդաց-ուում եւ գուցէ մինչեւ այժմ Պարիսի աշ-խարհահանդէսներում անգամ այդ տեսակ դասախօսութիւն չի կարդացուել»։

¹ Ա. Երիզար, «Հայկական երաժշտութիւնը Բեր-լինում», Նոր դար, 1899, երես 115։